

JÁVORSZKY BÉLA
Elröpült a madár
 (Ellen Niit emlékére)

Magas kort ért meg, nem volt megjósolhatatlan a halála. Május 30-án, nem sokkal 88. születésnapja előtt hagyott itt bennünket Ellen Niit, a kiváló észti költő, a magyar költészet legjelentősebb észti fordítója. Halála idős kora ellenére sokakat váratlanul ért. Ellen és férje, Jaan Kross, a világhírű prózaíró évtizedeken át amolyan „világítótornyok” voltak az észti irodalomban, akik mindig igazodási pontot jelentettek, és akikhez bármikor vissza lehetett térni. A tallinni Harju utca 1. szám alatt lévő lakásuk, amely, mint igazi sasfészek, trónolt az észti írószövetség székházának legfelső emeletén, zárandokhelye volt mindazoknak, akik igaz szóra, bölcs emberek társaságára vágytak, és akik a szövetségben vagy a Looming szerkesztőségében járva meg akartak fürödni Ellen és Jaan mosolyában.

Ellen Niit 1928-ban született Tallinnban; ott is élte le életének javát. Csak nyarait töltötte falun, ahova mindig vágyott, ifjúkorában nagyszüleinél, később pedig a Hiiumaa-i Kasariban lévő „birtokon”. Ezeknek a nyaraknak az élményéből született korai verseinek jelentős hányada. Megénekelte az agyagos szántóföldeket és a lápok tündérvilágát, a sűrű rengetegeket és a hangafüves réteket, a mézsköböl rakott kerítéseket és a pólingok kiáltásait. „Ez a sűrű agyagos föld / fölszedetlen burgonyáival / az enyém. / Ez a sovány vizenyős rét / hitvány gabonakeresztjével / az enyém. / Ez a bogáncsot termő köves talaj / ez a folyondárokot megfojtó / útszéli bozót / ezek a lápföldek / ezek az iszapos mocsarak. / Ez itt mind az enyém. / Felelősséggel tartozom értük / ők pedig értem” (*Ez a föld*).

Gimnáziumi évei után Ellen Niit a tartui egyetemen hallgatott észti nyelvet és irodalmat, és közben a gyermekirodalom kutatásának szentelte magát. Itt érték az első finnugor hatások is: Paula Palmeos, a legendás tanár óráin ismerkedett meg a magyar irodalommal, és ennek köszönhető, hogy mint műfordító a magyar költészet tolmácsolója lett. Még egyetemis-

taként lefordított észtre egy kis Petőfi-kötetet, amely 1955-ben jelent meg *Vabadus, armastus* (*Szabadság, szerelem*) címmel, majd nem egészen tíz évvel később két nagy és reprezentatív Petőfi-kötettel jelentkezett. A *Sangar János* (*János vitéz*) és az *Iginoor mees: luuletused ja poemid* (*Az örökifjú férfi: költemények és poémák*) 1973-ben láttak napvilágot. Ezek a kötetek Ellen Niit legsikeresebb műfordítói vállalkozásai.

Költőként mindjárt egyetemei évei után, 1960-ban debütált *Maa on täis leidmist* (*A föld tele van fölfedezésekkel*) című kötetével, amelyet a hivatalos kritika elutasított, dekadenciával és egzisztencializmussal vádolva a költőnőt, és ezzel gyakorlatilag tíz évre megvonta tőle a megjelenés jogát. A hallgatás éveiben gyermekverseket és gyermekkönyveket írt és publikált, megteremtve Pille-Riin és több más közkezdelt mesehős alakját. Ezek közül kettő magyarul is olvasható: *A lenhajú lány* című kötet Pille-Riin történeteit, a *Meskeország* pedig Niit gyermekeknek írt verseit tartalmazza Rab Zsuzsa, illetve Rab Zsuzsa és Kiss Dénes fordításában.

De a „felnőtt” versírástól sem lehetett eltántorítani. Az 1970-es évektől ismét publikálhatott. Azóta hét verseskötete jelent meg, köztük két terjedelmes versválogatás. Két sikertelen házasság után 1958-ban férjhez ment a szibériai deportálásból hazatért Jaan Krosshoz, akivel annak

2007-ben bekövetkezett haláláig boldog házasságban éltek. Niit továbbra is az anyaság és az észti táj, az anyanyelv és az összetartozás, a szorongató életkörülmények és az elhazudott történelem élményanyagából írta verseit. Ahogy ő maga vallja egyik írásában: „Kettőtört emberi kapcsolatok, tiltott összefogás, kigúnyolt meggyőződések, megvetett etikai értékek, elpusztított folytonosság, kitépett gyökerek – ez volt nemzedékem kivédhetetlen és mindennapi kényszerzubbonya, amelybe belegyömöszöltek minket, és amelyből valójában nem láttunk kiutat. Ebben a helyzetben mindenkinek magának kellett megtalálnia az egyensúlyát, hogy élni tudjon, magának kellett összeszednie az erejét, hogy azonos maradhasson önmagával. Számomra ezt az egyensúlyt és ezt az erőt mindvégig a költészet jelentette (...) Lassan körvonalazódott nemzedékem előtt az az anyanyelv, amelyen hallgattunk, s amely a sorok között és a szavak mögött húzta meg

Ellen Niit
 (1928–2016. május 30.)

magát. Megtanultunk hallgatni és gondolkodni. Lehetőségeink gondolataink kifejtésére kezdetben meglehetősen korlátozottak voltak – a költészetben is, noha a rejtett jelentések amúgy a költészet lényegéhez tartoznak. Hallgattunk, és igyekeztünk gyökereinkkel minél mélyebbre hatolni a földbe és a kultúrába, ahonnan kitéptek bennünket.”

Lírájában Ellen Niit ezt a költői programot igyekezett megvalósítani. Kiváló formaművész volt, egyike a legjobbaknak az észti költészetben, és ez a tehetsége eleve rímes művek tolmácsolására predesztinálta. Saját versvilágában is gyakran nyúlt kötött formákhoz: írt szonetteket és haikukat. A magyar költészet szerencséjére ő fordította észtre Szabó Lőrinc és József Attila verseit. (Előzőek egy általam szerkesztett terjedelmes versantológiában jelentek meg 2004-ben, utóbbiak a Bereczki Urmas válogatta

Raudtee ääres [A vasút mellett] című 2006-os kötetben.) Verseiből magyarul 1986-ban jelent meg válogatás egy vékonyka kötet formájában, az Európa Kiadó gondozásában, Csanádi Imre, Illyés Gyula, Képes Géza, Rab Zsuzsa és Tandori Dezső fordításában.

Az irodalmi díjak és kitüntetések – érthetően – csak igen későn találták meg Ellen Niitet. Csak azután, hogy Észtország újra elnyerte függetlenségét a kilencvenes években. 1999-ben lett Eduard Vilde-díjas, még ugyanabban az évben megkapta a Fehér Csillagrend III. fokozatát, 2009-ben pedig az Észt Köztársaság kulturális nagydíját. 2005-ben a finn Ponkala Alapítvány Életműdíjával tüntették ki „az észti, a finn és a magyar kulturális kapcsolatok fej-

lesztéséért”. Erna Viitol alkotta mellszobrát pedig 2009. július 31-én avatták fel Kiskőrösön, a Petőfi-szülőháznak a legjelesebb Petőfi-fordítók emlékét megőrkítő szoborparkjában.

Ellen Niithez, ha nem is szoros barátság, de közeli szakmai és emberi szálak kötöttek. Viszonylag hosszú ismeretségünk során sokszor találkoztunk Budapesten, Helsinkiben és Tallinnban – utóbbiban nem egyszer kapaszkodtam fel a lift nélküli ház negyedik emeletére, ahol éltek, és

Ellen Niit szobra a kiskőrösi Petőfi szülőház és az Emlékmúzeum közötti műfordítói szoborparkban

ahova a család élelmét, mint példás családayának, neki kellett naponta rossz lábával fölcipelnie. Otthonuk igazi művésztthon volt, könyvhegyekkel, Jaan terjedelmes íróasztalával, ahol remek regényeit és novelláit írta, és Ellen szerény „munkaterületével”, ahova a lakás szűksége miatt szorult. De mindig gőzölgött a kávé, pompás sütemények sorakoztak az asztalon, és fürdeni lehetett

a két bölcs és derűs ember mosolyában és gondolataiban. Örökké hálás maradok nekik azokért a percektért, amelyeket náluk tölthettem.

Madár a tenyeremen című versének első szakasza jól felismerhetően felel Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című versének néhány sorával: „Soha nem akartam / csatában elesni. / Soha nem akartam / hősi halott lenni. / Soha nem reméltem, / hogy elfolyik ifjúi vérem, / sem egy nagy / sem egy aprócska ügy érdekében (...) Azt akarom, / hogy azt gondolhassam, / amit akarok, / hogy kimondhassam, / amit gondolok. / Hogy úgy pihenjenek gondolataim / tenyeremen / mint egy törékeny madár.”

Most elröpült a madár. A világ egész biztosan szegényebb lesz nélküle.